Ключові слова: *Вінницький педагогічний інститут, повоєнна відбудова, студентство, стипендіальне забезпечення.*

Liudmyla Komarnitska

VINNYTSIA PEDAGOGICAL INSTITUTE IN THE FIRST POSTWAR YEARS (1944–1946): ORGANIZATIONAL RESTORATION, STAFFING, AND STUDENT CONDITIONS (BASED ON MATERIALS FROM THE CENTRAL STATE ARCHIVES OF SUPREME BODIES OF POWER AND GOVERNMENT OF UKRAINE)

Abstract. *The article analyzes the situation of Vinnytsia Pedagogical Institute in the first postwar years, when the restoration of its activities took place amid material devastation, a shortage of educational facilities, limited staffing, and difficult living conditions. Based on archival documents, the study examines changes in student enrollment, the ratio of full-time faculty members to part-time lecturers, the provision of student scholarships and accommodation, and the organization of full-time and correspondence education.*

Keywords: *Vinnytsia Pedagogical Institute, postwar reconstruction, students, scholarship provision*.

Відновлення діяльності закладів вищої освіти після вигнання нацистських окупантів було важливою складовою повоєнної відбудови Української РСР. Руйнування навчальної інфраструктури, втрата матеріальних ресурсів, мобілізація частини викладачів і студентів до війська, демографічні втрати та погіршення соціально-побутових умов істотно ускладнювали повернення вищої школи до повноцінного функціонування. Особливої ваги набувала діяльність педагогічних інститутів, покликаних забезпечувати загальноосвітні школи кваліфікованими вчителями в умовах відновлення навчальної мережі.

Вінницький педагогічний інститут належав до закладів, які зазнали значних втрат у роки Другої світової війни. У період нацистської окупації його діяльність припинялася, а навчальна інфраструктура зазнала руйнувань і пограбування. Після визволення міста навесні 1944 р. розпочався процес відновлення освітньої роботи, що передбачав формування адміністрації, відновлення факультетської структури, залучення викладачів, організацію освітнього процесу та поновлення студентського контингенту.

Відновлення Вінницького педінституту розпочалося навесні 1944 р., невдовзі після визволення міста від нацистських окупантів. За даними офіційної історії закладу, спочатку він працював у приміщенні середньої школи №7, а згодом перебрався до середньої школи №4 на вулиці Гоголя [2, с. 40-41].

Нормативним підґрунтям відновлення структури закладу стала постанова РНК УРСР від 24 червня 1944 р., відповідно до якої було відкрито три факультети: історичний, мовно-літературний і фізико-математичний, а також заочний відділ. При інституті також функціонував учительський інститут із дворічним терміном навчання [2, с. 40–41]. Директором інституту після

відновлення його діяльності став П. Т. Пацей. У 1946 р. керівництво закладом перейшло до О. М. Ткаченка [1].

Архівні статистичні матеріали дають змогу простежити зміни чисельності студентів Вінницького педінституту в перші повоєнні роки.

За відомостями ЦДАВО України, на початку 1944/45 навчального року (далі – н.р.) в інституті обліковувалося 273 студенти. Із них 251 становили жінки, тобто близько 91,9% загального контингенту. За національним складом абсолютно переважали українці. Їх було 210. Серед інших національностей налічувалося 35 євреїв, 25 росіян і три представників інших етносів [3, арк. 38а].

Переважання жінок у студентському середовищі було виразною характеристикою початкового етапу повоєнного відновлення. Воно узгоджується із загальними демографічними наслідками війни, хоча саме по собі не дає змоги встановити конкретні причини такого співвідношення в інституті. Для повнішого пояснення потрібні додаткові відомості про склад вступників, повернення демобілізованих військовослужбовців і поновлення осіб, які перервали навчання.

На початку 1945-1946 н.р. статистика фіксувала вже 502 студенти, з яких 419 були жінками [7, арк. 14].

Зазначена динаміка свідчить про швидке кількісне розширення студентського контингенту. Воно могло бути пов’язане з поновленням освітньої діяльності, розширенням набору, відновленням навчання осіб, які через війну не мали змоги здобувати вищу освіту, та збільшенням потреби в учительських кадрах. Проте архівні дані самі по собі не дають змоги точно визначити внесок кожного з цих чинників.

Показовим є й планування нового набору. У 1945 р. для Вінницького педагогічного інституту передбачалося набрати 180 студентів [5, арк. 290]. Цей показник відображає наміри щодо подальшого комплектування закладу, однак його не слід автоматично ототожнювати з фактичною кількістю зарахованих. Для встановлення виконання плану потрібні окремі звіти про вступну кампанію.

Одночасно збільшувалася кількість студентів-заочників. На 1 січня 1945 р. їх налічувалося 1213, а на 1 січня 1946 р. – 1503 [6, арк. 100]. Заочна форма навчання мала особливе значення для післявоєнної системи педагогічної освіти. Вона давала можливість здобувати фах тим, хто з різних причин не міг постійно перебувати в інституті, зокрема працював або проживав поза Вінницею. Зростання заочного контингенту свідчить про вагомість цього напряму в діяльності закладу. Водночас воно збільшувало навантаження на викладачів, які мали забезпечувати консультації, перевірку письмових робіт, підготовку та проведення екзаменаційних сесій.

Отже, кількісне зростання студентства було одним із найвиразніших результатів відновлення інституту. Проте воно створювало додаткові вимоги до кадрового забезпечення, навчальних приміщень і матеріальних ресурсів, можливості яких у перші повоєнні роки залишалися обмеженими.

Відновлення освітнього процесу залежало не лише від кількості студентів, а й від наявності кваліфікованих викладачів. На початку 1944-1945 н.р. встановлений штат інституту становив 74 одиниці. Фактично працювали 53 штатні викладачі, ще 10 осіб залучалися за сумісництвом. Серед штатних

викладачів п’ятеро мали ступінь кандидата наук; серед сумісників один був кандидатом наук [3, арк. 38а зв.].

Таким чином, штатна укомплектованість викладацького складу була неповною: кількість штатних працівників становила близько 71,6% від визначеного штату. Залучення сумісників частково компенсувало нестачу персоналу, однак не усувало її повністю.

На початку 1945-1946 н.р. кількість штатних викладачів зросла до 60 осіб. Чотири викладачі працювали за сумісництвом. Серед викладачів – один доктор наук і один кандидат наук серед штатних викладачів, а також чотири доктори наук серед сумісників [3, арк. 38а-38а зв.; 7, арк. 14зв.].

Особливої уваги заслуговує співвідношення зростання студентського контингенту та чисельності викладачів. Якщо на початку 1944-1945 н.р. на одного штатного викладача припадало приблизно 5,2 студента, то на початку 1945/-1946 н.р. – уже 8,4 студента [7, арк. 14-14зв.]. Отже, кількість студентів зростала значно швидше, ніж штатний викладацький склад. Така зміна не є самодостатнім доказом погіршення якості навчання, оскільки не враховує структури навчального навантаження, кількості груп і участі сумісників. Проте вона вказує на посилення навантаження на кадрові ресурси інституту.

Важливим аспектом відновлення діяльності Вінницького педагогічного інституту в перші повоєнні роки було формування партійно-політичного складу студентства та викладацького колективу. В умовах утвердження радянської системи вищої освіти належність до комуністичної партії та комсомолу мала особливе значення, оскільки ці організації виступали інструментами ідеологічного впливу, політичного виховання молоді та залучення працівників освіти до реалізації визначених владою завдань.

На початку 1944–1945 н.р. серед 273 студентів було 4 комуністи та 86 комсомольців. Таким чином, частка комуністів дорівнювала приблизно 1,5%, тоді як комсомольці становили 31,5% [3, арк. 38а]. Отже, на початковому етапі відновлення діяльності закладу комсомольська організація охоплювала значно ширше коло студентської молоді, ніж партійна. Така кількісна перевага відповідала ролі комсомолу в радянській політичній системі, де він був основною організаційною формою залучення молоді до суспільно-політичного життя та засобом її ідеологічного виховання.

Частка членів партії серед викладацького складу на початку 1944–1945 н.р. дорівнювала приблизно 23,8% [3, арк. 38а зв.]. На початку наступного, 1945–1946 н.р., їхня питома вага зросла до 25% [7, арк. 14зв.].

Ці показники слід розглядати в контексті післявоєнного відновлення системи вищої педагогічної освіти. Інститут мав не лише забезпечити поновлення освітнього процесу та підготовку педагогічних кадрів, а й функціонувати в межах радянської моделі освіти, що передбачала поєднання професійної підготовки з ідеологічним вихованням. За таких умов наявність комуністів серед викладачів створювала кадрове підґрунтя для участі членів партії в організаційному та громадсько-політичному житті закладу, тоді як комсомольська організація забезпечувала залучення студентства до відповідних форм діяльності. Водночас самі кількісні показники не дають змоги без додаткових джерел визначити реальний ступінь впливу партійних і

комсомольських осередків на освітній процес, кадрову політику чи повсякденне життя інституту.

Однією з найгостріших проблем післявоєнного повсякдення було забезпечення студентів житлом і засобами існування. Наслідки війни позначилися на житловому фонді міст, матеріальному становищі сімей і можливостях державних установ забезпечувати соціальні потреби населення. Вінницький педагогічний інститут не був винятком.

За статистичними даними на початок 1944-1945 н.р., абсолютна більшість студентів інституту проживала в приватних квартирах. У гуртожитку проживало лише 11 студентів [3, арк. 38а]. Це свідчить про обмежені можливості організованого забезпечення студентства житлом. На початок 1945-1946 н.р. у гуртожитках проживали 82 студенти, ще 120 мешкали на квартирах, оплачених закладом [7, арк. 14]. Отже, зафіксовано розширення організованої житлової підтримки. Загалом у цих двох категоріях перебували 202 студенти. Водночас зіставлення цього числа із загальним контингентом у 502 особи показує, що житлові потреби значної частини студентства цими формами забезпечення не охоплювалися.

Важливим засобом матеріальної підтримки були стипендії. На початку 1944-1945 н.р. їх отримували 255 студентів із 273, тобто близько 93,4% контингенту [3, арк. 38а]. На початку 1945-1946 навчального року стипендіями було охоплено 445 із 502 студентів, або приблизно 88,6% [7, арк. 14]. Таким чином, абсолютна кількість стипендіатів зросла на 190 осіб, проте їхня частка в загальному контингенті дещо зменшилася.

Ці цифри засвідчують важливість стипендіального забезпечення в системі підтримки студентів, але не дають підстав робити висновок про достатність матеріальної допомоги. Для цього потрібно буде дослідити розміри стипендій, вартість харчування, одягу, навчальних матеріалів і проживання, а також реальну купівельну спроможність виплат у повоєнних умовах.

Показовим є те, що зростання чисельності студентів супроводжувалося збільшенням абсолютної кількості отримувачів стипендій і появою зафіксованих місць у гуртожитках. Це вказує на розширення певних форм соціальної підтримки. Проте їхній масштаб не дозволяв автоматично розв'язати всі побутові проблеми студентства. З огляду на це соціальне становище здобувачів освіти слід розглядати як один із чинників, що впливав на можливість систематичного відвідування занять і завершення навчання.

Загальна кількість студентів на початок навчального року не відображає всіх труднощів функціонування закладу. Для розуміння реального становища інституту необхідно враховувати рух контингенту впродовж навчального року, кількість випускників, відрахування та результати екзаменаційних сесій.

За матеріалами ЦДАВО України у 1944-1945 н.р. прибуло 36 осіб, а вибуло 131. У графі випуску зазначено 24 особи (це перший післявоєнний випуск – Авт.), ще десять студентів вибули через неуспішність. До екзаменаційної сесії з'явилися 253 студенти; 81 із них отримав оцінки «відмінно» і «добре», а 21 – незадовільні оцінки [4, арк. 20].

Звіт про рух студентів засвідчує значну нестабільність контингенту. Кількість вибулих упродовж року була істотною, а факт відрахування десяти осіб через неуспішність указує на наявність академічних проблем. Водночас

причини вибуття 131 студента в таблиці не розкрито, тому неправомірно пов'язувати всі ці випадки виключно з матеріальними труднощами, станом здоров'я чи низьким рівнем підготовки.

На екзаменаційну сесію з'явилися 253 студенти. Якщо розглядати цей показник у межах відповідної звітної таблиці, то 81 студент, який отримав оцінки «відмінно» і «добре», становив близько 32% від кількості присутніх на сесії. Незадовільні оцінки отримала 21 особа, тобто приблизно 8,3%. Решта студентів мала задовільні оцінки.

Зазначені показники відображають складність повернення до систематичного навчання в умовах повоєнного часу. Студенти могли мати перерви в освіті, неоднаковий рівень попередньої підготовки та різні соціально-побутові можливості. Однак ці чинники слід розглядати як імовірні пояснення, а не як безпосередньо встановлені причини конкретних випадків неуспішності.

У ширшому контексті особливого значення набувало завдання не просто відновити навчання, а забезпечити його регулярність і результативність. Це вимагало від викладачів організації консультацій, індивідуальної роботи зі студентами, належної підготовки до сесій і пристосування освітнього процесу до умов, у яких перебував заклад. Для підтвердження конкретних форм такої роботи у Вінницькому педінституті необхідно додатково дослідити протоколи кафедр, навчальні плани й звіти про проведення сесій.

Отже, статистика руху студентів виявляє суперечність між завданням швидко відновити підготовку вчителів і труднощами утримання стабільного контингенту. Значне вибуття, наявність випадків академічної неуспішності та відмінності між обліковими показниками свідчать про необхідність комплексного вивчення студентського повсякдення в перші післявоєнні роки.

Таким чином, перші повоєнні роки стали для Вінницького педагогічного інституту періодом інтенсивного відновлення, організаційного зміцнення та поступового розширення освітньої діяльності. Водночас кількісне зростання закладу відбувалося на тлі обмеженості матеріальних ресурсів, кадрових труднощів і складних соціально-побутових умов. Подальше дослідження наказів адміністрації, протоколів кафедр, особових справ викладачів і студентів, а також фінансово-господарської документації дасть змогу глибше розкрити механізми повоєнної відбудови педагогічної освіти на Вінниччині.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Історія університету. URL: https://vspu.edu.ua/?p=history (дата звернення: 17.10.2026).
2. Інститут історії, етнології і права Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: від витоків до сьогодення / Ю. А. Зінько та ін.; відп. ред. Ю. А. Зінько. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2012. С. 40–41.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 15. Спр. 16.
4. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 17.
5. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 60.
6. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 61.